

Ruralni turizam kao čimbenik neoendogenog razvoja u Hrvatskoj

Toni Popović¹, Renata Relja²

Značajni udjeli ruralnog teritorija i stanovništva u članicama Europske unije te smanjenje migracijskog pritiska na gradove čine policentrični razvoj mreže urbanih i ruralnih naselja relevantnim pitanjem. Rad polazi od razmatranja važnosti turizma unutar suvremenog modela neoendogenog ruralnog razvoja, koji politika Europske unije vidi kao temelj jačanja ruralnih područja i njihove bolje integracije u globalno društvo. Neoendogeni razvoj promiče raznoliku ekonomiju usredotočenu na autentične aktivnosti. Očuvanje kulturnih rutina unutar zajednice i bioraznolikosti neizostavni su prilikom njegove implementacije. Specifičnost neoendogenog modela u odnosu na klasični pojam održivog razvoja proizlazi iz pozicioniranja lokalnih aktera kao nositelja razvojnih mreža koje uključuju ne samo lokalnu, već i ekstralokalnu razinu. Ruralni turizam jedna je od središnjih gospodarskih djelatnosti neoendogenog razvoja. Interes za ovaj oblik turizma potaknut je demokratizacijom putovanja i promicanjem kulturne autentičnosti i zdravog načina života kao društvenih vrijednosti. Strateški dokumenti upućuju na raznolike potencijale ruralnog turizma u Hrvatskoj ističući kako se njegovim jačanjem može ublažiti deruralizacija na nacionalnoj razini. U radu je analiziran razvojni status ruralnog turizma u Hrvatskoj na temelju novijih znanstvenih istraživanja i strateških dokumenata. Unatoč privlačnostima koje ruralni turizam čine potencijalno značajnom aktivnošću u većini hrvatskih regija, brojni čimbenici ograničavaju njegove neoendogene učinke. Na najopćenitijoj

-
- 1 dr. sc. Toni Popović, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Odsjek za sociologiju, Poljička cesta 35, 21000 Split, Hrvatska. E-pošta: tpopovic1@ffst.hr.
  - 2 prof. dr. sc. Renata Relja, redovita profesorica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Odsjek za sociologiju, Poljička cesta 35, 21000 Split, Hrvatska. E-pošta: rrelja@ffst.hr.

razini, nedostaje strateško upravljanje ruralnim područjima, koje bi trebalo uključiti razne djelatnosti, a ne pretežito poljoprivredu. Ruralnom turizmu nije posvećena značajna pažnja u strategijama. Kada to i jest slučaj, sami koncept, mjere i financijski izvori za njegov razvoj nisu dovoljno precizirani. Strateško zanemarivanje rezultira i nerazvijenošću ljudskog kapitala koji uključuje obrazovanje, znanje i vještine za rad u sektoru ruralnog turizma. Ruralne atrakcije često su u lošem stanju jer krajolik i lokalna kultura nisu revalorizirani. Iako su prisutni njegovi rašireniji oblici, poput kuća za odmor na hrvatskoj obali i agroturizma u Istri, ruralni turizam uglavnom nije dovoljno prepoznat kao razvojni koncept. Ponuda ostaje usitnjena i primarno utemeljena na individualnoj poduzetničkoj inicijativi.

Ključne riječi: ruralni turizam, neoendogeni razvoj, održivost, Hrvatska, ruralna politika.

1. Uvodno o neoendogenom razvoju i ruralnom turizmu

Osmišljavanje modela ruralnog razvoja jedna je od preokupacija Europske unije. Ruralna politika najstarija je njezina politika, utemeljena 1962. godine pod nazivom *Zajednička poljoprivredna politika* sa svrhom financijski povoljne i stabilne opskrbe stanovništva poljoprivrednim proizvodima (Sočo, 2019: 12). Spomenuta se politika, zajedno s modelima ruralnog razvoja, mijenjala u skladu s odmakom od razumijevanja ruralnih zajednica kao pretežno agrarnih i usredotočenih na snabdijevanje urbanog stanovništva hranom i sirovinama. Već od 1970-ih, *egzogeni model ruralnog razvoja* vidljivo je kritiziran zbog kulturne i okolišne devastacije ruralnih područja, kao i eksternalnog odlučivanja o njima bez uvažavanja pluralističkih perspektiva lokalnih zajednica (Ward i sur., 2005: 4; Galdeano-Gómez i sur., 2011: 58). Spomenuti model brinuo je o poljoprivredi i sredinama pogodnim za intenziviranje ove djelatnosti. Unutar novijih modela, agrarni razvoj postao je sastavnica šire shvaćenog ruralnog razvoja (Bušljeta Tonković, 2017: 150). Poljoprivreda je ostala važna djelatnost u komercijalnom smislu, pri čemu mnoge zemlje i multinacionalne kompanije nastoje ostvariti prevlast na tržištu. Međutim, financijske, zdravstvene i ratne krize kojima svjedočimo potvrđuju i važnost vlastite opskrbe hranom odnosno nacionalne poljoprivredne proizvodnje koja osigurava neprekinutu opskr-

bu uz prihvatljive cijene (Trako Poljak, 2020). Takve krizne situacije potiču promišljanja o „strateškom značaju poljoprivrede koja doprinosi održavanju nacionalnog ruralnog prostora živim“ (Štambuk, 2009: 45), ali i promišljanja o prednostima sela u pogledu kvalitete življenja. Ruralni prostor dovodi se u kontekst područja koja vrijedi posjećivati kako bi se odmakli od urbane vreve u mirne, kulturalno specifične i ekološki očuvanije sredine (Popović, 2023). Takve njegove prednosti već vode zadržavanju lokalnog i preseljenju urbanog stanovništva tamo gdje postoji briga o ruralnom razvoju. Primjerice, to je slučaj s pojedinim europskim regijama te lokacijama koja su prometno integrirane s gradovima. Atraktivnost ruralnih područja kao turističkih odredišta, što je značajno za temu rada, pokazuje njihov udio od 36,9 % u ukupnim turističkim noćenjima na razini EU tijekom 2021. Spomenuti je postotak veći od udjela za prigradska naselja i male gradove (34,8 %), ali i velike gradove (28,3 %) (EU-ROSTAT, 2022). Ruralni turizam pokazuje izraziti potencijal i smatra se jednom od središnjih djelatnosti tijekom procesa ostvarivanja integralne održivosti. U tome smislu, važno je voditi brigu o raznovrsnim ekonomskim interesima lokalnih i ekstralokalnih aktera, kao i multifunkcionalnosti ruralnih prostora s naglaskom na neugrožavanje lokalnih rutina, kulture i okoliša (Baldock i sur. prema Galdeano-Gómez i sur., 2011: 57).

Uvažavanje spomenutih načela održivosti istaknula je Europska konferencija za ruralni razvoj unutar *Deklaracije iz Corka (Selo koje živi)* još 1996. godine. Jedan od najvažnijih zaključaka ticao se decentralizacije politike, tj. njenog prilagođavanja konkretnim regijama uz suradnju različitih razina vlasti (od lokalne do europske) (Vujović, 2016b: 688). Teritorijalni pristup postao je važan i zbog širenja Europske unije na postsocijalističke zemlje, čime je ukupni ruralni teritorij znatno proširen. Izazovi su takvih područja u postsocijalističkim zemljama vrlo raznoliki s naglašenim urbano-ruralnim nejednakostima (Kesner-Škreb, 2008: 545; Zabłocki, 2013: 14). Od 2000. godine, *Politika ruralnog razvoja* uvedena je kao drugi stup *Zajedničke poljoprivredne politike* u svrhu učinkovitog odgovora na izazove ruralnih područja u 21. stoljeću. Takav pristup mnogo je obuhvatniji u odnosu na prvi stup spomenute politike koji je usmjeren isključivo na poljoprivredu. Važno načelo postaje i osmišljavanje višegodišnjih programa, čiju provedbu sufinancira Europska unija sredstvima *Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj* (engl. *European Agricultural Fund for Rural Development*: EAFRD). Zemlje članice odabiru ponudene

mjere te ih oblikuju unutar programa vodeći se vlastitim potrebama, ali i prioritetima Europske unije (npr. konkurentnost poljoprivrede, očuvanje ekosustava, diverzifikacija gospodarstva, suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti i dr.) (Kesner-Škreb, 2008: 544-545). Mjere se manjim dijelom financiraju nacionalnim sredstvima, a odobrava ih Europska komisija. Programima ruralnog razvoja moguće je financirati i lokalne akcijske grupe (LAG) koje donose vlastite razvojne strategije na razini jedinica lokalne samouprave te pomažu zainteresiranim akterima u osmišljavanju i provedbi pripadajućih projekata (Žutinić i Zrakić, 2018: 173). Povezivanje razvojnih razina od lokalne do nadnacionalne, njihovo komuniciranje i prožimanje dolaze u prvi plan unutar suvremenog shvaćanja ruralnog razvoja. Taj se proces može poticati i financijskim sredstvima država članica te inicijativama njihovog javnog sektora. Kompleksan institucionalni okvir ruralnog razvoja očituje se djelovanjem mnoštva aktera. Decentralizacija politike, ali i općenito dinamičniji odnosi između globalnog i lokalnog konteksta predstavljaju glavnu značajku integrirane ruralne stvarnosti u suvremene tijekove razvoja (van der Ploeg i sur. prema Vujović, 2016a: 25).

Širenje pristupa *Zajedničke poljoprivredne politike* prate i promjene modela ruralnog razvoja na teorijskoj razini. Početkom novog milenija koncept *neoendogenog ruralnog razvoja* uvodi Christopher Ray (2001), kojim se upozorava na razvoj koji više ne može biti poiman isključivo egzogeno (iz vanjskih/urbanih centara moći), a niti endogeno kao da ovisi isključivo o lokalnim akterima. Radi se o sinergiji pristupa „odozdo prema gore“ i „odozgo prema dolje“, odnosno o dinamičnoj interakciji lokalnih područja međusobno, kao i njihovoj interakciji sa širom političkom i institucionalnom mrežom te ekonomskim akterima (Puđak i sur., 2022: 290). U idealnom smislu, neoendogeni razvoj predstavlja održivi tip razvoja putem jačanja povjerenja i suradnje raznih aktera (društveni kapital) te njihovih znanja, vještina i kompetencija (ljudski kapital). Društveni i ljudski kapital trebaju biti u službi promicanja financijskog kapitala (ekonomije), prirodnog kapitala (okoliša) i općenito kvalitete života unutar zajednice (Wanda George i sur., 2009: 184). Drugim riječima, neoendogeni je razvoj uključiv, tj. brine o potrebama lokalnog stanovništva, pri čemu nastoji racionalno i kreativno koristiti prirodne i antropogene (kulturne) potencijale neke sredine u gospodarske svrhe. Tipične su aktivnosti unutar njegove implementacije ekološka poljoprivreda, ruralni turizam, proizvodnja energije iz obnovljivih izvora i tradicijski obrti. Doprinos, međutim, mogu imati sve dje-

latnosti koje nisu suprotstavljene načelima održivosti. U Tablici 1 vidljive su osnovne značajke neoendogenog razvoja.

<i>Ključni principi</i>	maksimiziranje vrijednosti lokalnih resursa; interakcija lokalnih i globalnih silnica
<i>Razvojni fokus ruralnih područja</i>	jačanje lokalnih kapaciteta i poticanje umrežavanja kako bi se lokalne i vanjske snage usmjerile u njihovu korist
<i>Dinamična snaga</i>	mreža lokalnih aktera koja učinkovito koristi (ekstra) lokalne resurse i mreže; brze tehnološke promjene u komunikaciji i prijenosu informacija
<i>Funkcije ruralnih područja</i>	raznovrsna proizvodnja i ekonomija usluga
<i>Glavni razvojni problem</i>	raspodjela resursa i konkurentnost u globalnom okruženju

Tablica 1: Značajke neoendogenog ruralnog razvoja

Izvori: prilagođeno prema Galdeano-Gómez i sur., 2011: 62; Saleminck i sur., 2017: 562

Ruralni turizam jedna je od značajnijih gospodarskih djelatnosti unutar procesa neoendogenog razvoja. To je razumljivo jer je turizam postao uobičajeni način provođenja slobodnog vremena i odrednica modernog životnog stila. Prema podacima Svjetske turističke organizacije (UNWTO, 2023), čak je 975 milijuna ljudi putovalo izvan granica svoje države u 2023. Šuran (2016: 67) napominje kako su unutarnja kretanja i nekoliko puta veća od međunarodnih. Pored toga, turistička industrija zapošljava otprilike 10 % globalne radne snage (British Council, 2023). Spomenute brojke sugeriraju i snažan utjecaj ruralnog turizma na lokalne zajednice od druge polovine 20. stoljeća, pri čemu ova djelatnost predstavlja važnu temu znanstvenih disciplina poput antropologije, ruralne geografije i ruralne sociologije. Svaka od njih nastoji pružiti spoznaje u oblikovanju održivih destinacija. Tako su integralna održivost i njezine komponente (ekonomija, zajednica, okoliš i politika) u fokusu sociologije kao najopćenitije znanosti o društvu. Potencijali turizma u restrukturaciji ruralnih područja prepoznati su još 1950-ih, kada su alpske zemlje poticale njegov razvoj tamo gdje nisu postojali uvjeti za komercijalnu poljoprivredu (Kušen, 2003: 39). Širenju ruralnog turizma na globalnoj razini naročito su doprinijeli čimbenici poput demokratizacije putovanja koja podrazumijeva dostupnost turiz-

ma drugim klasama pored elita na temelju rasta životnog standarda, slobodnog vremena i motoriziranog prometa. Također, doprinijeli su kritika neodrživosti masovnog turizma te promicanje zdravog načina života i kulturne autentičnosti kao društvenih vrijednosti. Takvi turistički motivi odgovaraju sve većoj želji urbane populacije za povremenim napuštanjem mjesta življenja i odmorom u mirnijim sredinama (Popović, 2023: 35–36). Shodno tome, podvrste ruralnog turizma u stalnom su porastu (Slika 1), a uvjetovane su mogućnostima destinacija te zahtjevima i oblikovanjem potražnje. Neke od njih mogu biti vodeće i prepoznatljive, a druge služiti u funkciji dodatne ponude (Bartoluci i Hendija, 2013: 201). Iako ne postoji jedinstvena definicija ruralnog turizma zbog heterogenosti njegovih oblika, prepoznatljiva su tri srodna pojma koja se razlikuju prema svojem obuhvatu:

1. *ruralni turizam*: obuhvaća sve turističke aktivnosti na ruralnom području;
2. *seoski turizam*: uža je pojam od prethodnog, a odnosi se na aktivnosti koje su tradicijski vezane za ambijent sela (npr. arhitektura, gastronomija, folklor itd.)
3. *agroturizam*: oblik usluge koji je dodana vrijednost poljoprivrednog gospodarstva unutar kojeg su ponuđeni proizvodi toga gospodarstva (Baćac, 2011: 16-17).

Slika 1: Međuodnos i oblici ruralnog turizma, seoskog turizma i agroturizma

Izvor: prilagođeno prema Baćac, 2011: 18

U Hrvatskoj se ruralni turizam počeo značajnije razvijati tek od sredine 1990-ih i tranzicije u demokratsko i kapitalističko društvo. Iako su uspješni primjeri agroturizma postojali tijekom socijalističkog razdoblja (npr. okolica Dubrovnika i Baranja), ovaj i drugi oblici ruralnog turizma nisu bili prepoznati kao razvojni koncept zbog negativnog stava političkih elita prema neindustrijskim djelatnostima i privatnom vlasništvu (Lukić prema Košak i Lugomer, 2015: 143). U kulturološkom smislu, situacija nije bila nimalo povoljnija jer su tadašnje vlasti zagovarale viziju ruralne budućnosti koja je podrazumijevala uklanjanje tradicijskog načina seoskog života u odnosu na grad. Modernizacijske promjene smatralo se poželjnima *a priori* kao dio općeg društvenog progressa (deagrarizacija, nestajanje tradicijske kulture i sl.) (Cifrić, 2003: 398). S druge strane, paradigma održivog razvoja, u kojoj turizam ima prepoznatljivo mjesto, nominalno je prepoznata u suvremenoj Hrvatskoj. Posebno je to došlo do izražaja od početka 2000-ih i početka procesa pristupanja Europskoj uniji (Perkov, 2022: 77). Primjerice, to pokazuju dokumenti poput *Strategije ruralnog razvoja RH 2008. – 2013.*, *Programa ruralnog razvoja RH 2014. – 2020.* i *Strategije razvoja turizma RH do 2020.* Međutim, ruralni razvoj ne događa se u praksi jer je nadalje vrlo prisutno njegovo izjednačavanje s agrarnim razvojem. Sela se vide kao pretežito poljoprivredna područja, iako to odavno ne odgovara ni europskoj niti hrvatskoj stvarnosti. Takvo se gledište odražava na dominantno financiranje poljoprivrede unutar programa ruralnog razvoja, unatoč tome što spomenuta djelatnost čini samo 4 % nacionalnog BDP-a (Jež Rogelj i sur., 2020: 4), dok u istom sektoru radi 2,5 % ukupnog broja zaposlenih (Majdak, 2021: 12). Nesnalaženje u suvremenim razvojnim tijekovima ruralnih područja rezultira sljedećim posljedicama:

1. izraženim urbano-ruralnim razlikama uz političku, kulturnu, ekonomsku i demografsku centralizaciju u korist najvećih gradova;
2. iseljavanjem u inozemstvo (naročito iz dominantno ruralnih regija poput Slavonije);
3. postupnim nestajanjem ruralnog populacijskog bazena iz kojeg se urbano stanovništvo moglo kontinuirano i održivo obnavljati uz planirani policentrični razvoj mreže urbanih i ruralnih područja;
4. zanemarivanjem vrijednih resursa ruralnih područja (poljoprivredne površine, šume, tradicijska kultura, tehnička infrastruktura itd.) (više u Popović, 2023: 1–2).

Strateški dokumenti i prethodna istraživanja upućuju na to da većina hrvatskih regija ima kvalitetne preduvjete (prirodne i antropogene) za razvoj ruralnog turizma. Prema *Strategiji razvoja turizma RH do 2020.* (2013: 35), samo na prostoru Zagreba takva ponuda nije dostupna. U ostalim regijama, izuzevši područje Dubrovnika, Zadra i Kvarnera, ruralni turizam može predstavljati primarni ili sekundarni proizvod odnosno najprepoznatljivije turističke aktivnosti. Međutim, ruralni turizam nije značajnije razvijen na nacionalnoj razini, izuzmemo li agroturizam Istre, Baranje i Dubrovnika, kao i kuće za odmor na području hrvatskog primorja čiji se broj izrazito povećava tijekom posljednjih desetak godina (Popović, 2023: 6). Veći broj autora navodi samo Istru kao raznovrsnu ruralnu destinaciju, koja predstavlja razvojni primjer u neoendogenom smislu. Ponuda je zasnovana na tradiciji i uključuje poljoprivrednu proizvodnju, autohtonu gastronomiju, kulinarske i obrtničke radionice, sudjelovanje u seoskim radovima, tradicijske kuće za odmor itd. (Pamuković i sur., 2016: 58). Prepoznata je važnost educiranja u svrhu jačanja ruralnog turizma, kao i suradnje poduzetnika te regionalne promocije (Rajko, 2013: 52).

Nakon preciziranja potencijalnih doprinosa ruralnog turizma neoendogenom razvoju, nadalje se unutar rada razmatra nekoliko kategorija prioriteta za maksimizaciju učinaka ruralnog turizma u Hrvatskoj. Spomenute kategorije uključuju upravljanje razvojem, ljudske potencijale, ponudu, resursno-atraktivnu osnovu i infrastrukturu. Važnost njihovog unaprjeđenja istaknuta je unutar *Akcijskog plana razvoja turizma ruralnih područja RH* (Kunst i Ivandić, 2015: 53-55), koji je 2015. godine donijelo Ministarstvo turizma. Slični su zaključci i 5. međunarodnog kongresa o ruralnom turizmu koji je održan 2022. godine u Cavtatu. Prioriteti se analiziraju na temelju prethodnih istraživanja i strateških dokumenata.

2. Ruralni turizam unutar prizme neoendogenog razvoja

Znanstvene rasprave o ruralnom turizmu obično ističu ekonomske, socio-kulturne i ekološke učinke na lokalnu zajednicu kao njegove najvažnije doprinose. Perspektivnost ove djelatnosti temelji se upravo na revalorizaciji (ponovnom promišljanju funkcija) kulturnih i prirodnih resursa, kao i njihovoj zaštiti. Ruralni turizam može biti važan izvor privređivanja nudeći turistima odmak od uobičajenih životnih rutina. Kao njihov temeljni motiv, Šuran (2016: 165) vidi nostalgiju za ruralnim tradicijama, čemu se može pridodati znatiželja za novim

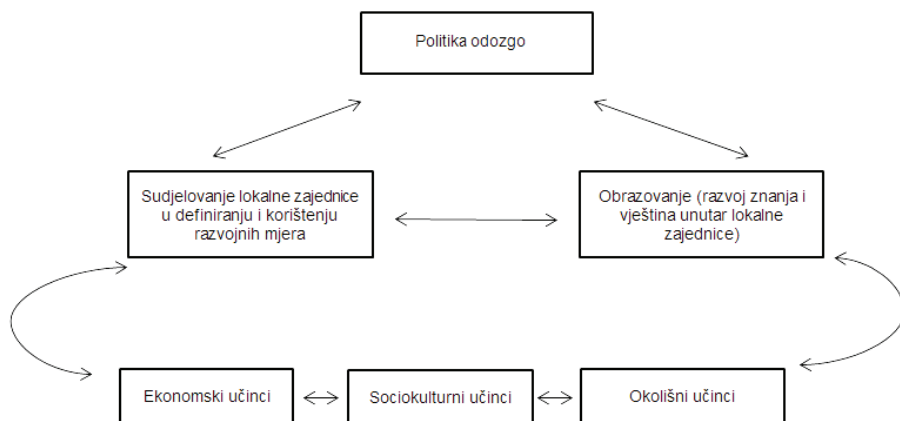
odnosno drugačijim, ponovno povezana s odmakom od uniformirane svakodnevice koju Ritzer (2019) opisuje sintagmom „mekdonaldizacija društva“. Riječ je o trendu unutar kojeg principi restorana brze hrane, poput kalkulabilnosti, standardiziranosti i predvidljivosti, počinju dominirati svim sferama života, što Ritzer kritizira zbog potiskivanja autentičnosti i spontanosti kao važnih ljudskih potreba (Vertovšek, 2012: 31–32). Nasuprot tome, ruralni turizam promovira lokalni identitet i afirmaciju kulture manjih sredina kao temeljne atrakcije. Seoska tradicija shvaća se pritom na novi način. Dok je nekada striktno regulirala relativno statičan način života, danas se mora legitimirati kao poučak prošlosti za djelovanje u društvu koji je poželjniji u odnosu na brojne mogućnosti djelovanja s relativno neizvjesnim posljedicama. Ruralna tradicija danas opstaje legitimirajući se ravnopravnim komuniciranjem s drugim diskursima i strategijama koje su nam na raspolaganju u uvjetima „kasne modernosti“. To njezino svojstvo Giddens (1994; 2005) označava kao „refleksivnost tradicije“. Kao fenomen, tradicija ne gubi svoju važnost i predstavlja neizbježni dio društvenog života jer je stabilan okvir za djelovanje. Međutim, tradicije su sadržajno mnogo dinamičnije, otvorene promjenama i potrebno je iznalaziti njihove funkcije. U suprotnom su izložene ubrzanom nestajanju, što je stvarnost mnogih ruralnih područja u Hrvatskoj poput Like, Gorskog kotara i Zagore, suočenih s dugotrajnim nepovoljnim gospodarskim trendovima i deruralizacijom (Šarić Žic, 2006: 373–374). Turizam doprinosi boljim socioekonomskim prilikama takvih zajednica i očuvanju mnogih elemenata ruralne kulture, poput tradicijske arhitekture, gastronomije, oblika rada i slobodnog vremena. Iako otvorenost razvoju osigurava kulturi mogućnost opstanka, potrebno je briga o njezinoj autentičnosti kako ne bi izgubila vrijednost kao razvojni potencijal (Frangeš, 2008: 208; Popović, 2023: 109). Neke je gotovo zaboravljene tradicije moguće i obnoviti u tome smislu. Ruralna suvremenost podrazumijeva složeno promišljanje supostojanja starog i novog, pri čemu istraživači trebaju upozoravati na društvene ishode privilegiranja, redefiniranja i odbacivanja tradicija te kulturnih praksi općenito u različitim kontekstima (Lee, 2013: 419–420).

Autentičnost i komodifikacija kulture vrlo su aktualna istraživačka pitanja. Metaanaliza doktorskih disertacija unutar sociologije i antropologije turizma, koja je obuhvatila razdoblje između 1969. i 2013. godine na području SAD-a, Kanade, Australije i Novog Zelanda, pokazuje kako se svaka sedma disertacija bavi ovom problematikom od 476 ukupno objavljenih (Canosa i sur., 2018:

12). Iako mnogi turisti odustaju od potrage za autentičnošću, uživajući u insceniranom konzumerističkom prostoru masovnog turizma (Šuran, 2016: 227), spomenuto obilježje ostaje relevantno za turizam. Pored njezine distinktivne atraktivnosti, tradicijska ruralna kultura pruža i važnu pouku u odnosu na globalnu ekonomsku i klimatsku situaciju, a koja upućuje na to da su tijekom povijesti čovječanstva postojala i još uvijek postoje društva u kojima je dinamična ravnoteža s prirodom moguća (Cifrić, 2003: 124). Predindustrijske (seljačke) zajednice oduvijek su postupale racionalno prema prirodi. Socijalno-ekološki metabolizam nekadašnjeg sela njegovao je svijest o neraskidivoj vezi čovjeka i prirode, pri čemu je zagađivanje bilo isključeno, a materijali su bili prirodni i cirkulirali su (npr. ponovna upotreba drva i kamena, korištenje životinjskog izmeta kao gnojiva i dr.). Za ruralne prostore, modernizacija je bila izvanjska paradigma u vidu industrijalizacije, urbanizacije i širenja gradske kulture, koja je narušila lokalnu kulturu i socijalno-ekološki metabolizam (Cifrić, 2003: 16). Drugim riječima, ruralni turizam može poticati svijest o važnosti zdravog i održivog življenja, kao i prakse koje idu tome u prilog. U njih primjerice spadaju ekološka poljoprivreda, jačanje bioraznolikosti te korištenje obnovljivih izvora energije, prirodnih materijala u gradnji i postojećih građevina. Obnavljanje tradicijskih kulturalnih recepata tamo gdje su oni narušeni zapravo je preduvjet uspješnosti ruralnog turizma na temelju autentičnih resursa. Istovremeno, ruralni turizam treba biti integralno održiv, tj. na ekonomskoj osnovi uz sociokulturnu i ekološku.

Iako su spomenute komponente održivosti neizostavne unutar modela neoendogenog razvoja, komponenta kvalitetnog „upravljanja odozgo“ (politika) pokazuje se presudnom za ruralni razvoj i turizam u onim sredinama koje su infrastrukturno i socioekonomski deprivilegirane dugotrajnim razvojnim zanemarivanjem. To svakako vrijedi za Hrvatsku i druge postsocijalističke zemlje. Suvremeni ruralni razvoj podrazumijeva uvažavanje želja i mogućnosti lokalne zajednice, ali u spomenutim uvjetima javne vlasti od regionalne do nadnacionalne razine trebaju pružiti naročiti doprinos barem u početku implementacije neoendogenog razvoja. Osim financiranja pojedinačnih projekata, još je važnije donošenje učinkovitih multisektorskih i multifunkcionalnih strategija koje su precizirane vremenski, prostorno te s obzirom na mjere i načine njihovog financiranja. Politika treba poticati stanovništvo na suradnju sa svim relevantnim akterima, obrazovanje i razvojno odlučivanje. Kao što ističe jedan od ek-

sperata u istraživanju o ruralnom turizmu u Hrvatskoj koje je proveo Popović (2023: 37), ljude je potrebno motivirati na postupno sudjelovanje u razvoju, što bi vremenom vodilo prema većoj samostalnosti lokalne razine prilikom definiranja samih ciljeva razvoja, ali i uspostavljanja mreža na (ekstra)lokalnoj razini i traženja ekspertize i financijskih izvora. Ukoliko se upravljanje prepusti stihiji, što nije rijedak slučaj s ruralnim područjima i ruralnim turizmom (Haven-Tang i Jones, 2012: 28; Smolčić-Jurdana i sur., 2018: 255), utoliko će ostale dimenzije održivosti vjerojatno biti ugrožene. Neoendogeno upravljanje ruralnim turizmom (odozgo i odozdo) doprinosi prakticiranju samoodređenja zajednice i ima pozitivan učinak na integralnu održivost. Na Slici 2 prikazan je model razvoja ruralnog turizma u kontekstu Hrvatske i drugih zemalja u kojima ruralna područja nemaju infrastrukturne, ekonomske i demografske kapacitete samorazvoja pa trebaju sustavnu politiku upravljanja s viših razina (Strategija ruralnog razvoja RH, 2008: 32–33). Politika odozgo treba se prožimati s onom na lokalnoj razini kako bi se nacionalni prostor razvijao ravnomjerno (Štambuk, 2014b: 18).

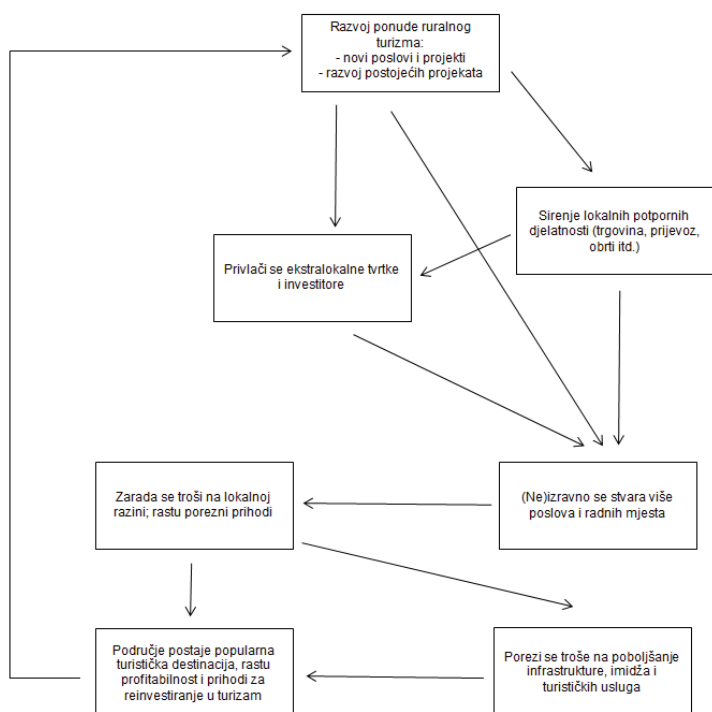

Slika 2: Model razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj

Izvor: prilagođeno prema Tshipala i Coetzee, 2012: 5

Učinci ruralnog turizma na ekonomsku održivost nekog područja mogu biti vrlo vidljivi, što ponajviše ovisi o kvalitetnom upravljanju tom djelatnošću. Ekonomska održivost pritom uključuje sposobnost odvijanja gospodarstva u postojećem ili širem opsegu i posljedično stvaranje financijske dobiti (Bušljeta Tonković, 2015a: 80). Umrežena i prepoznatljiva ponuda nosi brojne mogućnosti

zarade za razliku od dominacije pojedinačnih inicijativa kada ruralni turizam može voditi polarizaciji zajednice u vezi s pitanjima prihoda i međusobnom animozitetu (Popović, 2023: 140). Izostanak planiranja i samovolja pojedinaca zbog ekonomske koristi pod svaku cijenu nosi izrazite opasnosti za zajednicu u smislu narušavanja kulturnih rutina, dezintegracije i premašivanja kapaciteta okoliša (Geiger Zeman i Zeman, 2010: 92; Bušljeta Tonković, 2015a: 80). S druge strane, planiranje ruralnog turizma otklanja usitnjenost ponude, odnosno vodi jačanju suradnje i gospodarskih odnosa u regiji. Tada ova djelatnost može snažno poticati zapošljavanje te iniciranje novih i diverzifikaciju postojećih poduzetničkih projekata unutar i izvan sektora turizma (poljoprivreda, obrti, trgovina, ugostiteljstvo, prijevoz, građevinarstvo i dr.). Na Slici 3 vidljivi su ekonomski učinci diverzifikacije ruralnog turizma. Veća zarada i potrošnja lokalne zajednice mogu se sagledavati kao indikator kvalitete života, a rast prihoda i poreza te njihovo reinvestiranje vodi daljnjem razvoju ruralno-turističke destinacije.

Slika 3: Ekonomski učinci ruralnog turizma

Izvor: prilagođeno prema Habiba i Lina, 2023: 5

Za razliku od destinacija masovnog turizma, kojima često upravljaju strane korporacije, profit od ruralnog turizma ostaje većinom lokalnoj zajednici (nema istjecanja, engl. *leaking*). Uglavnom je riječ o manjim obiteljski vođenim gospodarstvima, pri čemu se vlasništvo prenosi među generacijama (Bâc, 2014: 132). S druge strane, važno je isticati kako turizam može imati i nepovoljne ekonomske utjecaje ako se pažnja ne prida njegovom upravljanju. Osim ekonomske polarizacije stanovništva, to su sezonalnost kao neravnomjerno korištenje resursa tijekom godine (npr. prostornih i ljudskih resursa pretežno tijekom razdoblja sezone) te pretjerana ovisnost o turizmu ako ostali sektori stagniraju. Takva monodjelatna orijentacija može voditi zanemarivanju i nekih tradicionalnih zanimanja koja su atraktivna za ponudu ruralnog turizma (poljoprivreda, obrti i sl.).

Osnovni uvjet sociokulturne održivosti tiče se nenarušavanja kvalitete života lokalne zajednice (Lay, 2007: 34). Koncept kvalitete života mnogo je širi od ekonomskih indikatora (npr. cijene, plaće, zapošljivost i dr.) te uključuje sve ono što pretpostavlja dnevni ljudski život. Primjerice, to mogu biti kvaliteta stanovanja, promet i fizička dostupnost ljudi, mjesta i dobara, zdravlje, estetika okoliša i sigurnost. Cjelovitost je obilježje visoke kvalitete života. Ako pojedinac ne može zadovoljiti jednu ili više svojih potreba, struktura svakodnevice može biti ozbiljno narušena i reducirana (Seferagić prema Popović, 2021: 68). Visoka razina kvalitete života potiče praktičnu i emocionalnu vezanost za neki prostor (identifikaciju), dok loša kvaliteta života odbija stanovništvo te potiče konflikte, iseljavanje i ukupno društveno zaostajanje nekog prostora (Mirkov prema Popović, 2021: 68).

Ruralni turizam može značajno doprinijeti zajednici u spomenutom smislu. Česti su primjeri razvoj komunalne infrastrukture i društvenih sadržaja koje mogu koristiti turisti i lokalna populacija (npr. ugostiteljski, sportsko-rekreativski i zabavni) (Kantar, 2014: 23). Nadalje, bavljenje poljoprivredom u svrhu pružanja autentične ponude podržava bioraznolikost i kultiviranje ruralnog krajolika, za razliku od zapuštanja obradivih i šumskih površina u područjima gdje je nastupio proces deruralizacije uslijed izostanka razvoja (Popović i Relja, 2015b: 214).

Sustavno upravljanje ruralnim turizmom treba dovesti u ravnotežu ekonomske interese poduzetnika te potrebe turista i mještana. U slabije razvijenim ruralnim područjima naročito je potrebno inicijalno poticati njegov razvoj

„odozgo prema dolje“. Transparentnost upravljanja i široko distribuirani benefiti unutar zajednice s vremenom jačaju društveni i ljudski kapital i vode značajnijoj mogućnosti samoupravljanja razvojnim procesima odozdo (na lokalnoj razini) (Bušljeta Tonković, 2015b: 107).

Mogućnost samoobnavljanja u temeljnim ekološkim značajkama, poput hidrosfere, biosfere i atmosfere, temeljna je značajka ekološke održivosti (Lay, 2007: 33). Iako je progresivno uništavanje prirode jedan od načina razumijevanja povijesti još od uspona velikih civilizacija, sve do modernog doba priroda je ostala izvanjski sustav koji je upravljao ljudskom aktivnošću, a ne obratno (Giddens, 1994: 77). Zapadnjačka modernizacija uništila je ekološku regulaciju predindustrijskih (pretežno ruralnih) društava, vođena ideologijom i praksom osvajanja prirode (Županov, 2002: 105). Za razliku od ruralno-ekološkog metabolizma, shvaćenog kao skup društveno pokretanih procesa u kojima se pomoću ljudskoga rada i energije prirodi oduzeti resursi oblikuju u proizvode, usluge i organski otpad koji joj se vraća (Cifrić, 2001: 27), danas su brojni primjeri zagađivanja iznad razine nosivih kapaciteta prirodnih sustava, što je ekologiju učinilo jednom od prioritarnih tema na globalnoj razini (Popović, 2023: 41). S druge strane, održivost ljudskih kolektiva neodvojiva je od održivosti okoliša. Iz tog razloga, održivi razvoj nalaže njihovo paralelno i međupovezano obnavljanje. Briga za okoliš ne znači izostanak djelovanja jer pojam održivosti nema smisla ako neko područje nije naseljeno ljudima, pri čemu se priroda obnavlja bez većih poteškoća. Ljudska prisutnost nalaže odgovorno djelovanje u okolišnom i svakom drugom smislu koje neće ugroziti njihov opstanak na datom području (Bušljeta Tonković, 2015b: 166).

Ruralni turizam spada među djelatnosti koje načelno ne štete prirodi, čija očuvanost predstavlja njegovu temeljnu atrakcijsku osnovu i čimbenik razvoja. Možemo ga smatrati dijelom sektora zelenog poduzetništva koji određuje svijest o problemima okoliša, namjera za njihovo uklanjanje te poslovanje koje nema štetnih utjecaja na okoliš (GREENT prema Spasojević, 2020: 7). Primjerice, ruralni turizam doprinosi njegovom očuvanju korištenjem postojećih kapaciteta i prirodnih materijala unutar gradnje te njegovanjem bioraznolikosti. Interakcija s prirodom putem odmora, zabave i sporta, kao i ponuda hrane i pića koja se temelji na tradiciji nekog kraja, uključujući ekološke namirnice i plodove prirode, važni su atrakcijski elementi. Bez planiranja održivog ruralnog turizma mogući su nepovoljni učinci za okoliš shodni masovnom turizmu.

Poznati su primjeri deforestacija i zagađivanje himalajskog područja, kao i prekomjerni turizam unutar najstarijeg hrvatskog nacionalnog parka *Plitvička jezera*, zaštićenog od strane UNESCO-a, kojemu prijeti pretvaranje u močvarno područje uslijed neplanske apartmanizacije, prevelikog godišnjeg broja turista te izlivanja otpadnih voda u jezera. Za ruralna područja upravo su karakteristični problemi pojave ilegalnih odlagališta otpada i nedostatne kanalizacijske infrastrukture (Cifrić, 2003: 276). Ekološki kapaciteti održivosti premašeni su onoga trenutka kada nastupe promjene u ponašanju životinja, pojedine vrste počnu izumirati ili erozija tla postane vidljiva (Smolčić Jurdana prema Kantar, 2014: 88).

Turizam u ruralnim područjima pruža brojne razvojne mogućnosti, a njihova je realizacija više ili manje održiva. Iako dimenzije održivosti nisu statične niti trajno linearne, samo njihova harmonija omogućuje uspješan neoendogeni razvoj (Lay, 2007: 36; Bušljeta Tonković, 2019: 253; Popović, 2023: 42). Ruralni turizam stoga je potrebno planirati kao održivi turizam, racionalnim korištenjem resursa na lokalnoj i ekstralokalnoj razini (ljudi, priroda, baština, financije i dr.).

3. Turizam kao rezultat nesnalaženja u procesu ruralnog razvoja: slučaj Hrvatske

Nakon što su političke vlasti inicijalno promicale agroturizam u Hrvatskoj sredinom 1990-ih, prisutan je konsenzus istraživača, stručnjaka u turizmu i politike o izrazitim prirodnim i antropogenim potencijalima ruralnog turizma na gotovo cijelom nacionalnom prostoru. *Strategija ruralnog razvoja RH 2008. – 2013.* (2008: 32) vidi ga kao jednu od temeljnih gospodarskih prilika u uvjetima deagrarizacije i deruralizacije. Novi trendovi u turističkoj potražnji potiču interes za seoskim sredinama koje se počinje pozitivno vrednovati unutar dominantne urbano-(post)industrijske paradigme poprilično opterećene raznim izazovima (ekološke krize, urbana prenapučenost i manjak infrastrukture, preokupiranost radom itd.).

Strategija razvoja turizma RH do 2020. (2013: 35) upozorava na potencijal ruralnog turizma u svim hrvatskim dijelovima osim u Zagrebu kao prijestolnici i jedinog pretežno urbanoj regiji prema klasifikaciji OECD-a (manje od 15 % stanovništva živi u lokalnim ruralnim područjima). Pritom se ruralni turizam smatra primarnim turističkim proizvodom zapadne, središnje i istočne Hrvat-

ske, kao i Istre te dijela primorja. primorja. Kada je riječ o ostatku primorja, gdje dominira „turizam sunca i mora“, smatra se sekundarnim proizvodom u srednjoj Dalmaciji (Šibenik i Split), kao i tercijarnim proizvodom na području Kvarnera te sjeverne (Zadar) i južne Dalmacije (Dubrovnik). Izrazita je prostorna disperzija potencijalnog razvoja ruralnog turizma važna u kontekstu Hrvatske, čiji teritorij većinom čine ruralna područja na kojima živi vrlo značajan ili većinski udio hrvatskog stanovništva (između 45,8 % i 78,9 % ovisno o odabranoj metodologiji prostorne podjele populacije, poput one OECD-a, EU i dr.) (Lukić i Obad, 2016: 78; Čagalj i sur., 2021: 97).

Sustavni prikaz prirodne i antropogene osnove razvoja ruralnog turizma iznijeli su Ružić i Demonja (2013). S obzirom na prvu kategoriju, cjelokupni se nacionalni teritorij nalazi u umjerenom klimatskom pojasu. Hrvatska pripada europskome vrhu u opskrbljenosti vodom i obiluje bioraznolikošću (37 000 biljnih i životinjskih vrsta, od čega 1 136 endemskih). Na šume opada 55,7 %, a na poljoprivredne površine 40,1 % kopnenog prostora (Vlada RH, 2021: 29). Zaštićena područja čine 9,22 % Hrvatske, od čega je osam nacionalnih parkova i dvanaest parkova prirode. Takve su lokacije vrlo privlačne turistima. Tijekom 2009. godine, nacionalne parkove posjetilo je približno 2 milijuna osoba, dok je 2019. broj posjetitelja gotovo udvostručen i iznosio je 3 876 000 osoba (Ministarstvo sporta i turizma RH, 2022: 26). Opisana prirodna osnova omogućuje brojne ruralno-turističke aktivnosti, poput rekreiranja, bavljenja sportom, razgledavanja i istraživanja flore i faune, fotografiranja, brige o ugroženim vrstama, lova i ribolova. U okviru agroturizma, moguće se baviti poljoprivredom te razvijati lokalnu gastronomiju i enologiju (Ružić i Demonja, 2013: 52-54). Pojedini se poljoprivredni proizvodi i samoniklo bilje mogu koristiti u izradi kozmetičkih i medicinskih preparata. Očuvani okoliš pozitivna je posljedica zanemarivanja ruralnih područja tijekom razdoblja socijalizma, odnosno usmjeravanja tijekom razvoja u industriju i gradove, kao i općenitog razvojnog nesnalaženja tijekom kasnijeg razdoblja tranzicije u demokratsko i tržišno društvo nakon osamostaljenja Hrvatske. U spomenutom razdoblju, Hrvatska je postala vrlo centralizirana. Četiri najveća grada privlače većinu gospodarstva, stanovništva i kulturnih sadržaja (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek), dok se (ruralna) periferija oblikuje već na njihovim rubovima (Štambuk, 2014b: 7).

Seoska kultura kao antropogeni čimbenik predstavlja također važnu pretpostavku oblikovanja tržišno konkurentnog i integralno održivog ruralno-tu-

rističkog proizvoda. Istaknutu ulogu zacijelo imaju ranije spomenuti elementi lokalne kuhinje, kao i arhitektura (način gradnje i opremanja kuća te uređenja okućnica i sela), zanati, tradicijske manifestacije, folklor, spomenička baština i dr. Detaljan popis distinktivnih elemenata ruralne kulture unutar različitih regija Hrvatske iznose Ružić i Demonja (2013), a najzanimljiviji su oblici takve ponude predstavljeni i na engleskom jeziku u *Nacionalnom katalogu „Ruralni turizam Hrvatske“* (2015), objavljenom u nakladništvu tadašnjeg Ministarstva turizma i Hrvatske gospodarske komore. Iako u Hrvatskoj nedostaju istraživanja koja bi propitivala motivaciju turista za posjećivanje ruralnih područja, Popović (2023: 106–108) pokazuje kako kulturni aspekti mogu biti vrlo značajan *pull*-motivator na temelju analize sadržaja komentara korisnika tradicijskih kuća za odmor u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Istraživanje je obuhvatilo 328 takvih objekata na platformama *Airbnb*, *Booking* i *Novasol*, a turisti su kao najzanimljivije elemente istaknuli dalmatinske kamene kuće s vrtovima i kobilama, gostoprimstvo utemeljeno na lokalnoj gastronomiji (besplatne večere, dostavljanje namirnica i mogućnost ubiranja plodova iz vrta) te ruralni ambijent općenito (seoska arhitektura, prijaznost ljudi, događanja, mirnije prirodno okruženje). Ponuda je ocijenjena izvrsnom u prosjeku, što je slično rezultatima na platformi *Booking* koje iznosi Grabovac (2020: 33–34) sagledavajući kuće za odmor općenito na području Imotske krajine.

Nakon sažetog iznošenja potencijala ruralnog turizma u Hrvatskoj, razmatra se njegovo stanje u kontekstu doprinosa neoendogenom razvoju. Važne smjernice za analizu pritom pruža *Akcijski plan razvoja turizma ruralnih područja RH* iz 2015. godine. U njemu se razvojni prioriteti grupiraju unutar sljedećih pet kategorija: 1. upravljanje razvojem, 2. ljudski potencijali, 3. ponuda, 4. resursno-atraktivna osnova, 5. infrastruktura (Kunst i Ivandić, 2015: 53–55). Gotovo identični zaključci kao u spomenutom dokumentu uočljivi su na službenim stranicama *5. međunarodnog kongresa o ruralnom turizmu*, održanog 2022. godine u Cavtatu.³ U najopćenitijem smislu, upozorava se na spori razvoj ove djelatnosti unatoč atraktivnim osnovama, odnosno strateški sporadičan i uglavnom utemeljen na pojedinačnim poduzetničkim inicijativama.

Kvalitetno upravljanje razvojem zasniva se na jasnim strategijama koje obuhvaćaju primjerene financijske poticaje, obrazovne programe i promociju, a naslanjaju se na stabilan zakonodavni okvir (Kunst i Ivandić, 2015: 53). Uprav-

3 Više na: <https://5kongres.klubselo.hr/sazeci-i-radovi/detaljnije/zakljucci-kongresa>

ljanje je razvojem izrazito nezastupljeno i nepovoljno se odražava na ruralni turizam, čije su slabosti mnogo izraženije u odnosu na postojeće snage (Vlada RH, 2013: 8). Službeni dokumenti, poput *Strategije ruralnog razvoja RH 2008.-2013.* i *Strategije razvoja turizma do 2020.*, uopće ne definiraju pojam ruralnog turizma niti specificiraju mjere i financijske izvore njegovog jačanja. S druge strane, *Program ruralnog razvoja RH 2014.-2020.* pretežno stavlja naglasak na sektor poljoprivrede u koji se prebacuju sredstva namijenjena ostalim aktivnostima kada ostanu neiskorištena. U nedavnom istraživanju provedenom s ekspertima koji se bave ruralnom problematikom u Hrvatskoj (geografi, sociolozi, arhitekti i djelatnici turističkih zajednica), upozoreno je na to kako bi ruralni razvoj trebao imati prednost nad agrarnim razvojem. Također, financijski poticaji Europske unije trebaju biti shvaćeni kao taktika, dok je strategija obuhvatniji pojam koji mora podrazumijevati raznolikost i jasnu prostornu disperziju mjera u skladu s potrebama lokalnih zajednica (poljoprivreda, turizam, promet, vodoopskrba, naseljavanje itd.) (Popović, 2023: 134–136). Prema ekspertima, nacionalne i regionalne vlasti trebale bi provoditi sustavne edukacije u svrhu osnaživanja kapaciteta stanovništva za korištenje EU-fondova i upravljanje razvojem.

Posljednja sektorska *Strategija razvoja održivog turizma do 2030.* donesena je početkom 2023. godine. I unutar ovog dokumenta ruralni turizam istaknut je kao jedan od ključnih proizvoda za budućnost, koji je trenutno nedovoljno profiliran. Potencijal potvrđuju pojedine destinacije (npr. Istra) koje su međunarodno konkurentne te mogu poslužiti kao *benchmark* za unapređenje spomenutog proizvoda te podizanje kvalitete života ruralnog stanovništva u Hrvatskoj. Iako unutar ove strategije nisu definirani pojmovi ruralnog turizma i ruralnih područja, kao niti mjere njihovog razvoja, naglasak na održivost, smanjivanje sezonalnosti i autentičnost u skladu je s razumijevanjem ruralnog turizma kao važnog dijela poželjne pluriperspektivnosti turističkog proizvoda. Strategija pritom tek naglašava nužnost oblikovanja konkretnih programa i mjera koje financijski i tehnički omogućuju provedbu održivog razvoja turizma.

Izostanak sustavnih strateških poticaja razvoja ruralnog turizma prati neadekvatna obrazovana infrastruktura za bavljenje ovom djelatnošću. *Akcijski plan razvoja turizma ruralnih područja RH* (2015: 53–55) vidi ovo pitanje kao izrazitu slabost dosadašnjeg razvoja ponude. Kao pozitivni pomak moguće je istaknuti prepoznavanje potrebe za stručnim osposobljavanjem, pri čemu su

poljoprivredne/ugostiteljske srednje škole počele izvoditi programe obrazovanja agroturističkih tehničara. Također, posljednjih su godina političke vlasti financirale veći broj priručnika za osmišljavanje ponude u skladu s regionalnim specifičnostima izgradnje i uređenja tradicijskih objekata (npr. Baćac, 2011; Živković, 2013; 2015). *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja* (2011) detaljno opisuje sve aspekte rada gospodarstava utemeljenih na tradiciji, bilo da je riječ o agroturizmu, bilo da je riječ o ruralnim hotelima, kampovima, kućama za odmor, kušaonicama itd. Spomenuti aspekti tiču se registracije poslovanja i zakonskih obveza, uređenja objekata i pružanja usluga, marketinga i mogućih izvora financiranja. Priručnici su dostupni zainteresiranim korisnicima u besplatnom online-pristupu. Za podizanje svijesti o važnosti turizma potrebno je stvarati i integrirati formalne i neformalne edukativne programe o tematici turizma i ruralnih područja kao poželjnih mjesta za boravak turista i lokalnog stanovništva. Takvi sadržaji trebali bi češće biti prisutni unutar cjeloživotnog obrazovanja.⁴

Donošenje posebnog zakona o ruralnom turizmu kojim bi se uklonila pravna neusklađenost i prereguliranost te dodano potaknulo unapređenje pružanja usluga, kao i uspostavljanje sustava promocije od strane turističkih zajednica na regionalnoj i nacionalnoj razini, daljnji su strateški pravci sustavnog razvoja turizma ruralnih područja Hrvatske (Kunst i Ivandić, 2015: 33). Primjeri koji trebaju biti promicani češće su besplatni online-katalozi na engleskom jeziku i aktivnosti regionalnih turističkih zajednica u kontinentalnoj Hrvatskoj. U kreiranju novog turističkog brenda Hrvatske, nužno je izići iz okvira njezinog stereotipnog prikazivanja kao isključivo mediteranske destinacije sunca i mora te promovirati ruralni način života.⁵

Relativno novija pojava turističkih aktivnosti u ruralnim dijelovima Hrvatske, posljedični manjak iskustva i nemogućnost kvalitetnog obrazovanja uvjetuje slabiji ljudski kapital lokalnog stanovništva za bavljenje ovom djelatnošću, ali i poduzetnika koji su već aktivni dio ovog sektora. Društvene aktere općenito određuje nedovoljno razumijevanje globalnih trendova na turističkom tržištu. Regionalne i lokalne vlasti nemaju potrebno znanje o destinacijskom menadžmentu, dok poduzetnici ne poznaju bitne odrednice kvalitetnog turističkog poslovanja (Kunst i Ivandić, 2015: 54).

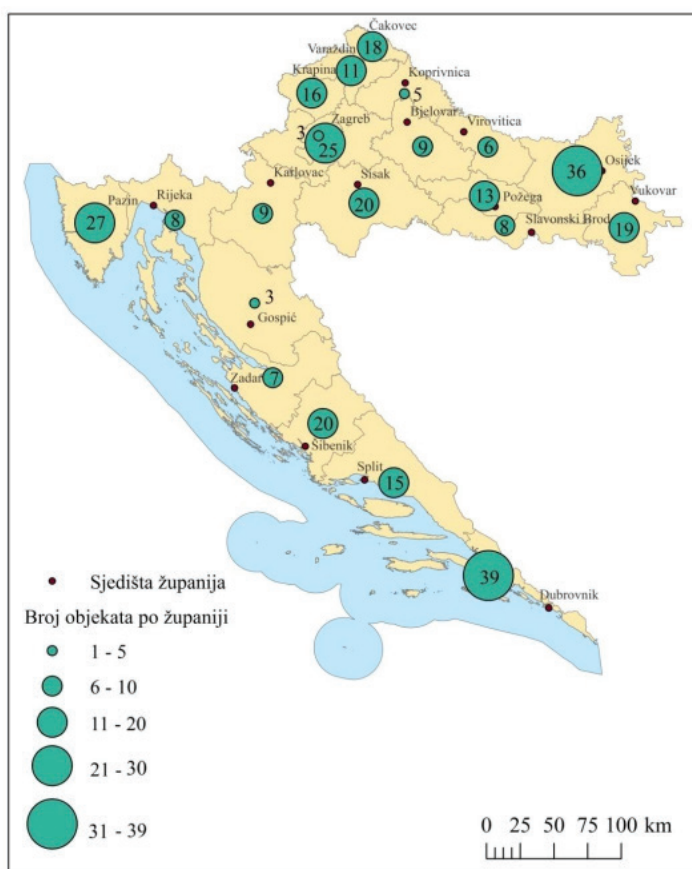
4 Više u zaključcima *5. međunarodnog kongresa o ruralnom turizmu* iz 2022. godine: <https://5kongres.klubselo.hr/sazeci-i-radovi/detaljnije/zakljucci-kongresa>

5 Isto.

Istraživanja potvrđuju izrazitu potrebu jačanja ljudskih potencijala (Bokan i Obad, 2018; Smolčić Jurdana i Milohnić, 2018; Buzov i sur., 2021). Prema rezultatima ankete provedene tijekom 2015. godine na dvjesto poduzetnika koji se bave ruralnim turizmom u Hrvatskoj, nužno je podići znanja o svim aspektima rada, od organizacije poslovanja, zakonodavnog okvira do upravljanja destinacijom u konačnici. Prosječne vrijednosti aritmetičkih sredina na Likertovoj ljestvici iznosile su između $AS=3.56$ i $AS=4.18$, pri čemu je vrijednost 1 označavala „potrebim vrlo malo dodatnog znanja“, a vrijednost 5 „potrebim vrlo mnogo dodatnog znanja“ (Smolčić Jurdana i Milohnić, 2018: 216). Istovremeno, prethodna istraživanja pokazuju rijetko sudjelovanje poduzetnika u edukacijama o ruralnom turizmu, odnosno nedovoljnu učestalost njihovog održavanja (Popović i Relja, 2015a; Smolčić Jurdana i Milohnić, 2018; Buzov i sur., 2021). Iako je dostupan veći broj priručnika u elektronskoj verziji na internetu o ruralnom turizmu, istraživanje vlasnika tradicijskih kuća za odmor u Splitsko-dalmatinskoj županiji pokazuje njihovo vrlo rijetko korištenje. Iz tog razloga, potrebno je intenzivno raditi na organizaciji radionica o spomenutim temama svih relevantnih aktera (npr. lokalne i regionalne vlasti, županijske razvojne agencije, turističke zajednice i Ministarstvo turizma i sporta) (Popović, 2023: 123).

Ljudski potencijali uvjetuju trenutnu strukturu ponude koja je usitnjena, tj. nije dovoljno razvijena i integrirana kao dio prepoznatljivih destinacija. Nedovoljnu razvijenost raznih oblika ruralnog turizma možda najbolje predočavaju dostupni podaci o agroturizmu, o čijoj distribuciji postoje određeni statistički pokazatelji na nacionalnoj razini. Za ostale oblike ne vodi se evidencija, što otežava planiranje ruralnog turizma na svim prostornim razinama (Grgić i sur., 2015: 68). Tijekom 2015. godine, bilo je registrirano 688 agroturističkih gospodarstava. Takva brojka upućuje na vrlo sporu dinamiku njihovog razvoja s obzirom na više od 160 000 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (OPG-a) koliko ih je tada bilo u Hrvatskoj. Za razliku od Hrvatske, agroturizmom se bavi između 6 i 8 % poljoprivrednih gospodarstava u Austriji i Francuskoj, gdje je ova djelatnost jako razvijena. Uz spomenuti se oblik turizma povezuje i izrazito neujednačena prostorna zastupljenost. Jedino se Istra može smatrati integriranom destinacijom, dok su donekle razvijena područja Osječko-baranjske, Zagrebačke i triju dalmatinskih županija (Košak i Lugomer, 2015: 149). Slične podatke iznose Galijan i sur. (2017: 18) pozivajući se na *Nacionalni*

katalog „Ruralni turizam Hrvatske“ iz 2015. godine, u kojem su zastupljeni najprepoznatljiviji objekti (Slika 4). S druge strane, strateški dokumenti pokazuju kako bi upravo ostali dijelovi Hrvatske trebali prednjačiti u agroturizmu u odnosu na priobalje (Vlada RH, 2013: 35). Postojeću ponudu određuju i nedostatni smještajni kapaciteti te ljetna sezonalnost ili povremeni rad uz najavu (Kunst i Ivandić, 2015: 54). Košak i Lugomer (2015: 166) smatraju značajnim širenje smještaja zbog većeg interesa turoperatera i turističkih agencija. Pritom je nužna briga o okolišnim i kulturnim kapacitetima destinacija jer zanemarivanje izvorne ambijentalnosti može dovesti u pitanje održivost ruralnog turizma i neoendogenog razvoja.

Slika 4: Broj pružatelja usluga agroturizma prema Nacionalnom katalogu „Ruralni turizam Hrvatske“

Izvor: Krešić-Jurić i Rajković prema Galijan i sur., 2017: 18

Kuće za odmor najzastupljeniji su oblik ruralnog turizma u Hrvatskoj, prisutan dominantno u priobalju. Iako ne postoje službeni podaci o njihovom broju na nacionalnoj razini, Popović (2023: 4) upućuje na 328 tradicijskih kuća za odmor u Splitsko-dalmatinskoj županiji temeljem istraživanja najpopularnijih internetskih oglašivača takvog smještaja (*Airbnb*, *Booking* i *NOVASOL*). Prema istom autoru, obuhvaćenih bi objekata bilo nedvojbeno znatno više da su analizom obuhvaćene i kuće za odmor građene stilom moderne arhitekture. Slične podatke za Istru iznosi Bitunjac (2019: 29) prema kojoj dobru perspektivu razvoja ruralnog turizma pokazuje dinamika rasta broja kuća za odmor od 70 do 100 objekata godišnje. Dobru perspektivu potvrđuju i etno-sela, pri čemu je između 2005. i 2009. godine regionalna vlast u Splitsko-dalmatinskoj županiji financirala obnovu 33 etno-sela izletničkog, smještajnog, agroturističkog i umjetničkog tipa te njihovih raznih kombinacija. Projekt je obuhvatio sanaciju i uređenje zapuštenih kamenih kuća i drugih objekata, obnovu komunalne infrastrukture, oživljavanje tradicijskih obrta te proizvodnju zdrave hrane (Stella, 2010: 440). Etnolozi Čiča i Mlinar (2010: 122) smatraju ga preporučljivim modelom ponovnog uključivanja depopuliranih i napuštenih naselja u gospodarsku i životnu funkciju, što nije česta praksa u Hrvatskoj. S obzirom na trend obnavljanja tradicijskih objekata i korištenja drugih elemenata ruralne kulture bez konzultiranja arhitekata koji se bave narodnim graditeljstvom, etnološke struke i ruralnih sociologa, prisutan je visoki rizik odstupanja od autentičnog prikaza lokalnog načina života te gubitka atraktivnosti u uvjetima rastućeg broja konkurentnih destinacija koje se nalaze u hrvatskom susjedstvu (Baćac, 2011; Kunst i Ivandić, 2015; Popović, 2023).

Prethodno izneseni uvidi upućuju na nedovoljnu valorizaciju kulturne i prirodne atrakcijske osnove u svrhu razvoja destinacija. Hrvatsku karakterizira neuređenost okoliša, odnosno zarasle njive, nekontrolirano širenje vegetacije, zapušteni objekti, okućnice s otpadom i nepotrebnim stvarima i dr. Također, nedovoljna je revalorizacija ruralne kulture življenja i rada (Kunst i Ivandić, 2015). Spomenutim je elementima potrebno redefinirati funkciju kako bi se spriječilo njihovo daljnje propadanje i nestajanje. Ruralni turizam nudi se kao jedna od mogućnosti, pri čemu može figurirati kao važan dodatak raznovrsnoj i uspješnoj ekonomiji. Neizbježno, optimalno korištenje antropogene i prirodne osnove zahtjeva znanje i suradnju lokalnih aktera koji moraju održivost sagle-

davati šire od kratkoročnog ekonomskog profita. U suprotnom se događa njezino zanemarivanje i neodgovorno upravljanje koje na primjeru Hrvatske pokazuju neautentično i nesustavno korištenje tradicije unutar poslovanja etno-sela i kuća za odmor (Čiča i Mlinar, 2010; Popović, 2023). Ovome se mogu pridodati okolišni problemi uočljivi putem brojnih ilegalnih odlagališta otpada u ruralnim područjima i rizika devastacije naročito prisutnog unutar nacionalnih parkova poput Plitvičkih jezera i Krke, gdje svjedočimo fenomenu *prekomjernog turizma* (Popović, 2023: 132-139). Takvu situaciju određuje premašivanje fizičkih, ekoloških i društvenih kapaciteta destinacija (Peters i sur. prema Bušljeta Tonković, 2019: 253), a koncept se češće povezuje s masovnim turizmom u urbanim područjima.

Jedna od slabosti ruralnih dijelova Hrvatske tiče se neadekvatnosti vitalnih sustava komunalne infrastrukture. Naročito je riječ o vodovodnoj i kanalizacijskoj mreži, sustavu odvodnje otpada koji generira okolišne probleme te mreži prometnica i javnog prometa (Kunst i Ivandić, 2015). U tome smislu, kvaliteta ruralnog turizma očituje se prostornim planiranjem koje brine o pitanjima infrastrukture kao dijela ponude.⁶ Kvalitetna prometna povezanost preduvjet je opstanka i prosperiteta ruralnih područja (Lukić i sur., 2009: 193). Integracija Hrvatske modernom autocestom pokazuje se vrlo značajnom jer je isključila duboku periferiju, što olakšava povezivanje naselja i afirmaciju potencijala (Cifrić i Trako, 2009: 17). Veća mogućnost razvoja ruralnog turizma uočava se upravo u prometno integriranim obalnim regijama (Woods, 2020: 73). To potvrđuje i primjer Hrvatske. Lukić (2013: 364) ističe prostor otoka, obale i zaobalja kao središnja područja ruralnog turizma. Ulogu prometne integriranosti jasno pokazuje stavljanje u funkciju tunela Sv. Ilija koji je, uz prolazak autoceste do Ploča, potaknuo izraziti razvoj privatnog smještaja u Imotskoj Krajini (Tomljenović i sur., 2018: 17).⁷

Stanje ruralnog turizma u Hrvatskoj upućuje na njegov ograničeni doprinos neoendogenom razvoju. Manjak poduzetničkih znanja i suradnje na lokalnoj razini, kao i općenito izostajanje strateškog upravljanja ruralnim turizmom na

⁶ Isto.

⁷ Grabovac (2020 : 7) ukazuje na postojanje 254 kuće za odmor na spomenutom području. Turisti su takve objekte većinom ocijenili izvrsnom ocjenom. Prethodni uvidi sugeriraju razloge višestrukog nominiranja Zagore za nagradu „destinacija godine u kategoriji ruralnog turizma“, koju dodjeljuje Hrvatska turistička zajednica (HTZ). Nagrada je dodijeljena Zagori 2018. godine (za više informacija posjetiti mrežne stranice HTZ-a: <https://www.htz.hr/hr-HR/projekti-i-potpore/godisnje-hrvatske-turisticke-nagrade/destinacija-godine>)

svim razinama, onemogućuju njegov značajniji utjecaj na gospodarski rast, podizanje kvalitete života, zaštitu okoliša i političku participaciju stanovništva (Popović, 2023: 50). Nakon pristupanja Hrvatske u članstvo Europske unije, otvara se tržište s mogućnošću veće turističke potražnje koja ovisi o raznovrsnoj, zanimljivoj i konkurentnoj ponudi (Kunst i Ivandić, 2015: 55; Bartoluci i sur., 2015: 216). Priliku za razvoj u tome smislu pružaju EU-fondovi i primjeri dobre prakse pojedinih članica koji mogu poslužiti u osmišljavanju ponude. Nužan je veći angažman vlasti na svim razinama unutar spomenutih procesa. Nastave li se zanemarivati ruralna područja, njihovi će izazovi postajati još složeniji, a upitna će biti i održivost postojećeg ruralnog turizma zbog jačanja konkurentskih destinacija u okruženju (Kunst i Ivandić, 2015: 55).

4. Zaključak

Dosadašnja su istraživanja složna oko velikih mogućnosti ruralnog turizma u restrukturiranju hrvatskog sela. Međutim, razvoj je usredotočen na poljoprivredu, što sugeriraju relevantni nacionalni dokumenti *poput Programa ruralnog razvoja RH 2014. – 2020. i Strateškog plana zajedničke poljoprivredne politike RH 2023. – 2027.* Istraživači ističu i neprimjerenost poljoprivredne politike koja je većim djelom namijenjena velikim proizvođačima i ne rješava nagomilane probleme poput okrupnjivanja zemljišta, poboljšanja tehnologije obrade i skladištenja proizvoda te uvjeta njihovog plasmana na tržište, senilizacije i slabog ljudskog kapitala poljoprivrednika itd. Poljoprivredu treba pozicionirati kao sastavni dio kompleksnijeg i komplementarnog modela ruralnog razvoja, pri čemu su financijska sredstva Europske unije možda i središnja taktika, ali strategiju treba zasnivati na načelima *rurizma*, tj. planske revitalizacije sela.⁸ Takva modernizacija uključuje jasno prostorno planiranje, izgradnju komunalne infrastrukture, problematiku stanovanja i demografije, zapošljavanje i dr.

Postojeći učinci ruralnog turizma pokazuju brojne potencijale u promicanju neoendogenog razvoja. Prethodne studije o agroturizmu, avanturističkom turizmu i kućama za odmor upućuju na gospodarsku održivost takvih oblika poslovanja koje njihovi vlasnici namjeravaju razvijati. Međutim, istraživani poduzetnici nisu uspostavili mreže ponude koje bi učinile destinacije sadržajnijim, uz istovremeno generiranje financijske koristi za šire ruralno stanovništvo (Erstić i sur., 2011; Vrsaljko i Viljac, 2015; Popović i Relja, 2015a; Buzov i sur.,

⁸ O pojmu rurizma vidjeti više u npr. Kušen i sur., 1995.; Petak i sur., 2004.

2021; Popović, 2023). U skladu s uvidima na Slici 3, umreženi razvoj ruralnog turizma imao bi i nefinancijske koristi unutar zajednice na temelju raznih sadržaja koji bi s vremenom postali dostupni te komunalne infrastrukture. Sve to zajedno utječe na popularnost destinacije te donosi profitabilnost i reinvestiranja u turizam i druge djelatnosti koje treba planirati na održivoj osnovi (Habiba i Lina, 2023: 5).

Integrirani razvoj turističke ponude, održive u neoendogenom smislu, presudno ovisi kvalitetnom ljudskom i društvenom kapitalu (Bušljeta Tonković, 2015). Konkretnije, o rastu znanja, vještina, kompetencija, povjerenja i suradnje među lokalnim i ekstralokalnim akterima. Spomenuti čimbenici određuju razinu korištenja ruralnih resursa i realizacije novih ideja (Žutinić i Markovina, 2009: 84). Postojeća iskustva pokazuju ograničene kapacitete lokalne zajednice u jačanju spomenutih oblika kapitala ako isti već nisu na relativno visokoj razini. Neoendogeni razvoj sociodemografski i infrastrukturno slabih sredina trebaju potaknuti vanjski akteri kako bi se lokalne aktere osposobljavalo za postupno iznalaženje vlastitih razvojnih rješenja na putu prema samoodrživosti (Žutinić i Zrakić, 2018: 170). U ovome trenutku, država je najvažniji akter za bolju perspektivu ruralnih područja, koja treba donositi promišljene, koordinirane i održive razvojne okvire na temelju informacija s terena, tj. komunikacije s lokalnim zajednicama. Pored toga, nužno je educirati stanovništvo za provedbu takvih strategija i poticati njegovu participaciju i suradnju. U takvim uvjetima međusobno rastu ljudski i društveni kapital s povoljnim neoendogenim učincima (ekonomski, sociokulturni, okolišni i politički) (Slika 2).

Naznačene strateške procese tek je potrebno započeti u Hrvatskoj, što sugeriraju sljedeći čimbenici: 1. pogrešno poistovjećivanje ruralnog s agrarnim razvojem, 2. centralizirano upravljanje razvojnim procesima te 3. nizak stupanj povjerenja i suradnje stanovništva u odnosu na političke (upravljačke) elite (Popović, 2023). Nije realno očekivati brze opsežne promjene u ruralnim područjima. Desetljeća njihovog zanemarivanja i jednodimenzionalnog usmjerenja (poljoprivreda) stvorila su „prostor iza“ (Štambuk, 2014a: 24), društveno polariziran u odnosu na urbane sredine. Pa ipak, potrebno je odnekud započeti ako je praktični cilj nominalno zagovarano prostorno ujednačavanje Hrvatske odnosno policentrični razvoj kojim bi ruralne sredine postale ozbiljne alternative života i rada u odnosu na gradove (Vlada RH, 2021: 163).

Popis literature

1. Bâc, Dorin Paul (2014). The emergence of sustainable tourism – a literature review. *QUAESTUS: Multidisciplinary Research Journal*, 4, str. 131-140.
2. Baćac, Robert (2011). *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja*. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske.
3. Bartoluci, Mato; Hendija, Zvezdana (2013). Possibilities of rural tourism development in Eastern Croatia. *Acta Turistica Nova*, 7(2), str. 199-216.
4. Bartoluci, Mato; Hendija, Zvezdana; Petračić, Mateja (2015). Mogućnosti razvoja održivog turizma u kontinentalnoj Hrvatskoj. *Acta turistica*, 27(2), str. 191-219.
5. Bitunjac, Ante (2019). *Uloga kuća za odmor u razvoju turizma Cetinske krajine* (Diplomski rad). Zadar: Sveučilište u Zadru.
6. Bokan, Nataša; Obad, Orlanda (2018). Nevidljivi Dubrovnik. Istraživanje razvojnih perspektiva u ruralnoj lokalnoj zajednici. *Etnološka tribina*, 41(48), str. 213-237.
7. British Council (2023). *World Tourism Day*. Preuzeto 4.12.2023. s: <https://learnenglish.britishcouncil.org/general-english/magazine-zone/world-tourism-day>
8. Bušljeta Tonković, Anita (2019). (Un)sustainable (Rural) Tourism: a Case study of Lika-Senj County. *Socijalna ekologija*, 28(3), str. 249-268.
9. Bušljeta Tonković, Anita (2017). Koncept održivog ruralnog turizma: primjeri dobre prakse u Lici. U: Bušljeta Tonković, Anita; Holjevac, Željko; Brlić, Ivan; Šimunić, Nikola (ur.), *Koga (p)održava ruralni razvoj? Prilozi promišljanju održivosti ruralnih područja u Hrvatskoj* (str. 147-167). Zagreb, Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
10. Bušljeta Tonković, Anita. (2015a). *Održivi razvoj Središnje Like. Prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala*. Zagreb, Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv u Gospiću.
11. Bušljeta Tonković, Anita. (2015b). Sociological Aspects of Sustainable Development Perspectives in Central Lika Through the Prism of Human and Social Capital. *Sociologija i prostor*, 53(2), str. 163-180.
12. Buzov, Ivanka; Gutović, Tea; Popović, Toni (2021). The Importance of Lifelong Learning in the Development of Entrepreneurship in Rural Tourism.

- U: Bacovska Nedikj, Jasna; Lazarova-Molnar, Sanja; Ersoy, Tuğçe; Svic-ky, Rastislav; Spasov, Aleksandar Lj. (ur.), *Proceedings of the First Virtual Conference of the Center for Scientific Exchange and Education* (str. 17-26). Skopje: Center for Scientific Exchange and Education.
13. Canosa, Antonia; Moyle, Brent D.; Moyle, Char-Lee; Weiler, Betty (2018). Anthropology and sociology in tourism doctoral research. *Tourist Studies*, 18(4), str. 375-398.
14. Cifrić, Ivan (2003). *Ruralni razvoj i modernizacija. Prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
15. Cifrić, Ivan (2001). Ruralni metabolizam. *Socijalna ekologija*, 10(1-2), str. 27-41.
16. Cifrić, Ivan; Trako, Tijana (2009). Seoski krajobraz kao razvojni potencijal. U: Petrač, Božidar; Šundalić, Antun; Zmaić, Krunoslav (ur.), *Sadašnjost i budućnost sela i poljoprivrede. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Globalizacija i regionalni identitet“* (str. 12-35). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet, Poljoprivredni fakultet.
17. Čagalj, Marin; Ivanković, Marko; Dulčić, Željko; Grgić, Ivo; Paštar, Mate (2021). Tipologija ruralnog prostora Republike Hrvatske s posebnim osvrtom na Splitsko-dalmatinsku županiju. *Agroeconomia Croatica*, 11(1), str. 93-103.
18. Čiča, Zoran; Mlinar, Ana (2010). Etno-sela između očuvanja identiteta i poduzetničkog trenda. *Etnološka tribina*, 33(40), str. 117-128.
19. Erstić, Martina; Mikuš, Ornella; Mesić, Željka (2011). Uloga agroturizma u socioekonomskom razvoju Zadarske županije – opažanja dionika ruralnih područja. *Agronomski glasnik*, 73(4-5), str. 245-262.
20. EUROSTAT (2022). *Urban-rural Europe – quality of life in rural areas*. Preuzeto 4.12.2023. s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Urban-rural_Europe_-_quality_of_life_in_rural_areas#Attractiveness
21. Frangeš, Grga (2008). Etnološko istraživanje kao izvor podataka za planiranje strategije održivog razvoja ruralnih područja. Ogledni slučaj: Žumberak. *Etnološka istraživanja*, 12/13, str. 107-125.
22. Galdeano-Gómez, Emilio; Aznar-Sánchez, José A.; Pérez-Mesa, Juan C. (2011). The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almería (South-East Spain). *Sociologia Ruralis*, 51(1), str. 54-78.

23. Galijan, Valentina; Selić, Helena; Zelenika, Zrinka (2017). *Analiza prostorne distribucije i ponude ruralnog turizma u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet.
24. Geiger Zeman, Marija; Zeman, Zdenko (2010). *Uvod u sociologiju održivih zajednica*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
25. Giddens, Anthony (2005). *Odbjegli svijet – kako globalizacija oblikuje naše živote*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Klub studenata sociologije Diskrepancija.
26. Giddens, Anthony (1994). Living in a Post-Traditional Society. U: Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott (ur.), *Reflexive Modernisation. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order* (str. 56-109). Stanford: Stanford University Press.
27. Grabovac, Antonela (2020). *Utjecaj obilježja ruralnih kuća na prodajnu cijenu: primjer Imotske krajine* (Diplomski rad). Split: Ekonomski fakultet.
28. Grgić, Ivo; Zrakić, Magdalena; Gudelj Velaga, Anamarija (2015). Agroturizam u Republici Hrvatskoj i nekim državama Europske unije. *Agronomski glasnik*, 77(1-2), str. 61-74.
29. Habiba, Most; Lina, Farhana Yeasmin (2023). Community-Based Tourism (CBT): A Community Development Tool. *European Journal of Business and Management*, 15(17), str. 1-9.
30. Haven-Tang, Claire; Jones, Eleri (2012). Local leadership for rural tourism development: A case study of Adventa, Monmouthshire, UK. *Tourism Management Perspectives*, 4, str. 28–35.
31. *Izveštće o stanju u prostoru Republike Hrvatske za razdoblje 2013. – 2019.* (2021). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
32. Jež Rogelj, Mateja; Glavota, Petar; Zrakić Sušac, Magdalena; Mikuš, Ornella (2020). Regionalna obilježja poljoprivredne proizvodnje Kontinentalne Hrvatske. *Glasnik zaštite bilja*, 43(3), str. 4-12.
33. Kantar, S. (2014). Ruralni turizam kao važan čimbenik ruralnog razvoja. U: Svrznjak, Kristina; Kantar, Sandra; Jerčinović, Silvije; Kamenjak, Dragutin (ur.), *Ruralni turizam: uvod u destinacijski menadžment* (str. 22-33). Križevci: Visoko gospodarsko učilište.
34. Kesner-Škreb, Marina (2008). Zajednička poljoprivredna politika Europske unije. *Financijska teorija i praksa*, 32(4), str. 543-545.
35. Košak, Marko; Lugomer, Karlo (2015). Agroturizam u funkciji produljenja

- turističke sezone Primorske Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 77(2), str. 141-168.
36. Krešić-Jurić, Leila; Rajković, Vesna (ur.). (2015). *Nacionalni katalog „Ruralni turizam Hrvatske“ (National Catalogue Rural Tourism in Croatia)*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, Ministarstvo turizma.
37. Kunst, Ivo; Ivandić, Neven. (2015). *Akcijski plan razvoja turizma ruralnih područja RH*. Zagreb: Ministarstvo turizma, Institut za turizam.
38. Kušen, Eduard (2003). Uređenje, razvoj i obnova hrvatskog ruralnog prostora. Prostorni, gospodarski i sociokulturni okvir za razvoj ekološke poljoprivrede. *Sociologija sela*, 41(1-2), str. 29-45.
39. Kušen, Eduard; Žimbrek, Tito; Štambuk, Maja (1995). *Uređenje, obnova i razvoj ruralnog prostora (za Strategiju i program prostornog uređenja Republike Hrvatske)*. Zagreb: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske.
40. Lay, Vladimir (2007). Vizija održivog razvoja Hrvatske. Prinosi artikulaciji polazišta i sadržaja vizije. U: Lay, Vladimir (ur.), *Razvoj sposoban za budućnost. Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske* (str. 11-52). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
41. Lee, Raymond LM. (2013). Modernity, modernities and modernization: Tradition reappraised. *Social Science Information*, 52(3), str. 409-424.
42. Lukić, Aleksandar (2013). Tourism, farm diversification and plurality of rurality: case study of Croatia. *European Countryside*, 5(4), str. 356-376.
43. Lukić, Aleksandar; Obad, Orlanda (2016). New Actors in Rural Development – The LEADER Approach and Projectification in Rural Croatia. *Sociologija i prostor*, 54(1), str. 71-90.
44. Lukić, Aleksandar; Opačić, Vuk Tvrtko; Zupanc, Ivan (2009). The Other Side of Zagreb – Rijeka Motorway. *Društvena istraživanja*, 18(1-2), str. 153-173.
45. Majdak, Tugomir (ur.) (2021). *Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede u 2020. godini*. Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, Uprava za poljoprivrednu politiku, EU i međunarodnu suradnju.
46. Pamuković, Anita; Dorbić, Boris; Radeljak, Marko (2016). Iskustvo i praksa razvoja agroturizma u Europi te njegov utjecaj na Hrvatsku. *Agronomski glasnik: glasilo Hrvatskog agronomskog društva*, 78(1), str. 51-64.
47. Perkov, Ivan (2022). *Društvo otpada*. Zagreb: Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

48. Petak, Antun (2004). Pregled prostornih planova sela u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Povodom izložbe Jasenke Kranjčević u Zagrebu, 17. rujna – 1. listopada 2002. *Sociologija sela*, 43(3/4), str. 385-402.
49. Popović, Toni (2023). *Refleksivnost tradicije u ruralnim područjima: studija slučaja kuća za odmor u Splitsko-dalmatinskoj županiji* (Doktorska disertacija). Split: Filozofski fakultet.
50. Popović, Toni (2021). Utjecaj zagušenosti prometom na kvalitetu života stanovništva Omiša. *Sociologija i prostor*, 59 (1), str. 67-90.
51. Popović, Toni; Relja, Renata (2015a). Strategic Planning and Actors' Perspectives in Rural Tourism. U: Mašek Tonković, Anka (ur.), *Economy of Eastern Croatia – Vision and Growth* (str. 439-453). Osijek: J. J. Strossmayer University, Faculty of Economics in Osijek.
52. Popović, Toni; Relja, Renata (2015b). Značaj vatrogasne službe u lokalnoj sredini – etnografski primjer dobrovoljnog vatrogastva u Dalmatinskoj zagori. *Godišnjak Titius*, 8, str. 211-233.
53. *Program ruralnog razvoja Republike Hrvatske 2014. – 2020.* (2014). Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede.
54. Puđak, Jelena; Bušljeta Tonković, Anita; Kovačić, Marko (2022). Analiza uloge organizacija mladih i za mlade na ruralnim prostorima Hrvatske kroz teoriju neoendogenog razvoja: studija slučaja na primjerima u Ličko-senjskoj i Zadarskoj županiji. *Sociologija i prostor*, 60(2), str. 287-317.
55. Rajko, Mladen (2013). Institucionalni model razvoja ruralnog turizma na primjeru Središnje Istre. *Oeconomica Jadertina*, 3(2), str. 50-62.
56. Ray, Christopher (2001). *Culture economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle upon Tyne: Centre for Rural Economy Newcastle University.
57. Ritzer, George (2019). *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
58. Ružić, Pavlo; Demonja, Damir (2013). Prirodna i antropogena osnova turizma Hrvatske. *Sociologija i prostor*, 51(1), str. 45-65.
59. Salemink, Koen; Strijker, Dirk; Bosworth, Gary (2017). The community reclaims control? Learning experiences from rural broadband initiatives in the Netherlands. *Sociologia Ruralis*, 57(S1), str. 555-575.
60. Smolčić Jurdana, Dora; Milohnić, Ines (2018). Sustav obrazovanja za ruralni turizam: analiza stanja i preporuke. U: Smolčić Jurdana, Dora; Mi-

- lohnić, Ines (ur.), *4. međunarodni kongres o ruralnom turizmu. Novo vrijeme – vrijeme za ruralni turizam* (str. 210-219). Rijeka, Zagreb: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Hrvatska udruga za turizam i ruralni razvoj „Klub članova selo“.
61. Smolčić Jurdana, Dora; Soldić Frleta, Daniela; Đedović, Leila (2018). Obilježja turizma u ruralnom prostoru. U: Smolčić Jurdana, Dora; Milohnić, Ines (ur.), *4. međunarodni kongres o ruralnom turizmu. Novo vrijeme – vrijeme za ruralni turizam* (str. 220-229). Rijeka, Zagreb: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Hrvatska udruga za turizam i ruralni razvoj „Klub članova selo“.
62. Sočo, Hrvoje (2019). *Potencijali razvoja poljoprivrede i ruralnog turizma na primjeru Općine Proložac* (Diplomski rad). Split: Ekonomski fakultet.
63. Spasojević, Iskra (2020). *Perspektive zelenog poduzetništva u Hrvatskoj*. (Završni rad) Rijeka: Veleučilište u Rijeci.
64. Stella, Joško (2010). Razvojni projekti u ruralnom turizmu Splitsko-dalmatinske županije: model upravljanja razvojem ruralnog turizma. U: Katica, Dijana (ur.), *2. hrvatski kongres o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem* (str. 439-446). Zagreb: ITG poduzeće za izdavačku i grafičku djelatnost.
65. *Strategija razvoja održivog turizma do 2030. godine* (2022). Zagreb: Ministarstvo turizma i sporta.
66. *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine* (2013). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
67. *Strategija ruralnog razvoja RH 2008. – 2013.* (2008). Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnoga razvoja.
68. *Strateški plan zajedničke poljoprivredne politike Republike Hrvatske 2023. – 2027.* (2023). Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede.
69. Šarić Žic, Ivana (2006). Prikaz tradicijskog graditeljstva na području Krivog Puta. *Senjski zbornik*, 33, str. 353-376.
70. Štambuk, Maja (2014a). *Lica nigdine. Društveni i prostorni okvir razvitka hrvatskog sela*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
71. Štambuk, Maja (2014b). Razvojna samoodrživost na ruralnom teritoriju. U: Štambuk, Maja; Šikić-Mićanović, Lynette (ur.), *Ruralna općina: sutra. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju* (str. 9-23). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

72. Štambuk, Maja (2009). Neki elementi ruralne obnove u Hrvatskoj. U: Petrač, Božidar; Šundalić, Antun; Zmaić, Krunoslav (ur.), *Sadašnjost i budućnost sela i poljoprivrede. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Globalizacija i regionalni identitet“* (str. 37-48). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet, Poljoprivredni fakultet.
73. Šuran, Fulvio (2016). *Slobodno vrijeme, putovanje i turizam: sociološki pristup*. Buje-Buie: Happy, obrt za pružanje usluga i izdavačku djelatnost.
74. Tomljenović, Renata; Krešić, Damir; Boranić Živoder, Snježana; Kunst, Ivo; Čorak, Sanda (2018). *Glavni plan razvoja turizma Splitsko-dalmatinske županije (2017. – 2027.) sa strateškim i operativnim planom marketinga*. Zagreb: Institut za turizam.
75. Trako Poljak, Tijana (2020). „*Zaorimo hrvatska polja“ ili o važnosti nacionalne poljoprivredne proizvodnje*. Preuzeto 4.12.2023. s <https://hsd.hr/2020/04/16/zaorimo-hrvatska-polja-ili-o-vaznosti-nacionalne-poljoprivredne-proizvodnje/>
76. Tshipala, Ndivhuwo N.; Coetzee, Willem J. L. (2012). A Sustainable Adventure Tourism Development Framework for Thathevondo. *Journal of Tourism and Hospitality*, 1, str. 1-6.
77. UNWTO (2023). *International Tourism to End 2023 Close to 90% of Pre-Pandemic Levels*. Preuzeto 4.12.2023. s <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-end-2023-close-to-90-of-pre-pandemic-levels>
78. Vertovšek, Nenad (2012). Cyber-zbilja novih generacija i mekdonaldizacija društva i medija. *In medias res: časopis za filozofiju medija*, 1(1), str. 29-41.
79. Vrsaljko, Anđelko; Viljac, Marija (2015). Agroturizam u Splitsko-dalmatinskoj županiji u poredbi s Bavarskom. *Agronomski glasnik*, 77(4-6), str. 185-206.
80. Vujović, Sreten (ur.) (2016a). *Sociologija ruralnog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
81. Vujović, Sreten (2016b). Uvodna studija. U: Vujović, Sreten (ur.), *Sociologija ruralnog razvoja* (str. 17-100). Beograd: Zavod za udžbenike.
82. Wanda George, E.; Mair, Heather; Reid, Donald R. (2009). *Rural Tourism Development: Localism and Cultural Change*. Bristol, Buffalo, Toronto: Channel View Publications.
83. Ward, Neil; Atterton, Jane; Kim, Tae-Yeon; Lowe, Philip; Phillipson, Jeremy; Thompson, Nicola (2005). *Universities, the knowledge economy and the*

- '*neo-endogenous rural development*' (Discussion Paper, No. 1). Newcastle upon Tyne: Newcastle University, Centre of Rural Economy.
84. Woods, Michael (2020). *Ruralna geografija. Procesi, odjeci i iskustva u ruralnom restrukturiranju*. Zagreb: Agronomski fakultet u Zagrebu.
85. Zabłocki, Grzegorz (2013). The State of Rural Sociology as Presented in Four Periodicals – Rural Sociology, Sociologia Ruralis, Journal of Rural Studies, Eastern European Countryside. *Eastern European Countryside*, 19, str. 9-27.
86. Živković, Zdravko (2015). *Tradicijska kamena kuća Dalmatinskog zaleđa. Priručnik za obnovu i turističku valorizaciju*. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova.
87. Živković, Zdravko (2013). *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*. Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine.
88. Županov, Josip (2002). *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
89. Žutinić, Đurđica; Zrakić, Magdalena (2018). Revitalizacija ruralnih područja iz perspektive lokalnih akcijskih grupa. U: Šundalić, Antun; Zmaić, Krunoslav; Sudarić, Tihana; Pavić, Željko; Janković, Dejan; Dremel, Anita; Krivokapić, Nataša (ur.), *Sudbina otvorenih granica: zbornik radova sa znanstvenog skupa Globalizacija i regionalni identitet* (str. 165-183). Osijek: Filozofski fakultet.
90. Žutinić, Đurđica; Markovina, Jerko (2009). Cjeloživotno obrazovanje za razvoj hrvatskog sela i poljoprivrede. U: Petrač, Božidar; Šundalić, Antun; Zmaić, Krunoslav (ur.), *Sadašnjost i budućnost sela i poljoprivrede. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Globalizacija i regionalni identitet“* (str. 73-86). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet, Poljoprivredni fakultet.

Rural Tourism as a Factor of Neo-Endogenous Development in Croatia

Summary

The significant proportion of rural areas and populations in EU member states and the reduction of migratory pressure on urban areas make the poly-centric development of a network of urban and rural settlements an important issue. This paper first considers the importance of tourism within the contemporary model of neo-endogenous rural development, which European Union policy sees as the basis for strengthening rural areas and better integrating them into global society. Neo-endogenous development promotes a diverse economy focused on authentic activities. Preserving cultural routines within the community and biodiversity is essential for its implementation. The specificity of the neo-endogenous model compared to the classical concept of sustainable development results from the positioning of local actors as promoters of development networks not only at local but also at extra-local level. Rural tourism is one of the central economic activities of neo-endogenous development. This form of tourism is stimulated by the democratization of travel and the promotion of cultural authenticity and a healthy lifestyle as social values. Strategic documents point to the multiple potentials of rural tourism in Croatia and emphasize that its strengthening can mitigate rural decline at the national level. This paper analyzes the state of development of rural tourism on the basis of recent scientific research and strategic documents. Despite the attractions that make rural tourism a potentially significant activity in most Croatian regions, numerous factors limit its neo-endogenous effects. At the most general level, there is a lack of strategic governance of rural areas, which should include not only agriculture but various other activities. Rural tourism has not received much attention in the strategic documents. And even if this is the case, the concept, measures and sources of funding for its development have not been sufficiently defined. Strategic neglect also leads to insufficient development of human capital, i. e. training, knowledge and skills for working in rural tourism. Rural attractions are often in poor condition because the landscape and local culture are not re-evaluated. Although there are more common forms, e. g. holiday homes on the Croatian coast and agritourism in the Istria region, rural tourism is

generally not recognized as a development concept. The offer is still fragmented and based on individual entrepreneurial initiatives.

Keywords: rural tourism, neo-endogenous development, sustainability, Croatia, rural policy.

